

КЫДЫР АКЕНИН ОСУЯТЫ

Бул макалада Ысык-Көлдүн айтылуу жети акесинин бири Кыдыр Байсары уулу жөнүндө, анын көрөгөчтүгү, акылмандыгы, элине калтырган мурас сөздөрү тууралуу жазылган.

Ысык-Көлдүн Акелеринин кичүүсү Кыдыр Аке эки доордо өмүр сүрүп, экөөндө тең эл-журтуна кадыр-барктуу болгону менен айырмаланат. Кыдыр Кылжырдын Орозбактысынын беш мырзасынын Сейитказысынын бешинчи мууну. Түлөберди бабасынан Эренче аттуу колго түшкөн калмак кыздан Олжобай төрөлгөн [1, 8-б]. Олжобайдан Байсары, Токсоба. Токсобанын Миңжылкы аттуу баласы аттан жыгылып, каза таап, күйүттөн аялы Каным кийин төрөбөй калат. Кайнагасы Байсарыдан Кыдырды багып алышкандыгы – жеңеси Даананын сабырдуулугу, айкөлдүгү, ата-бабабыздан калган аялзатынын бир өзгөчө айтылчу салты.

Кыдыр жетиге жетип-жетпей атка мингенден тартып оездун (уезддин) жардамчысы атасы Токсобаны ээрчип өсөт. Атасынын кадыр-баркы менен эл-жер тааныды, эли үчүн күйгөн жандарды, өз көмөчүнө күл тарткан байларды көрдү. Жашынан ар кандай топторго, жыйындарга катышкан өспүрүм кээ бир чаташкан иштердин жолун таба коюп, эл оозуна алынып “Кичине Тособа” деген атка конду. Токсоба менен айтылуу Тилекмат жакшы санаалаш болуптур. Миңжылкыга Тилекматтын Мааке аттуу кызына куда түшкөн экен. “Кызыбыз бойго жетти, кудайдын буйругу. Калыңыңарды алып, башын ачкыла”, - деген кабар келет. Аянычтуу ахыбал жакшылыктын жарыгын кайра берет. Кыдыр деле бой тартып калганына Каным, Токсоба сүйүнүшөт. Күйөөлөп барып Маакеге эмес, ага-туугандарына, Тилекматка жагат. Кыдыр он жетисинде Төөгөчүнү көрөт. Токсобадан кийин Чыныбай султан болуп турганда, Каракол оезу болуштуктарга бөлүнөт [1, 14-б]. Болуш шайлоодо арык тукумунда талаш-тартыш көбөйүп, шайлоону созушканда, аксакалдар өздөрүнчө жыйын өткөрүп, Кыдырды чакыртып келишип “Болуштукка жарайсыңбы” деп сурашканда: “Силер үчүн курмандыкка даярмын, ишеничиңерди аткарууга аракеттенип көрөйүн”, - деп макул болот. Он сегиз жаштагы Кыдыр арык тукумуна болуш болуп, алты жолу удаа шайланыптыр (3 жылда бир жолу) [1, 20-б].. Чоңго да, кичинеге да бирдей мамиле жасай билгени, кичи пейилдиги, адамкерчилиги, эки сүйлөбөгөндүгү, боорукерлиги, айкөлдүгү, дүнүйө, мал-мүлккө ачкөздүк кылбагандыгы менен жумурай-журтка алынып, Көл боюнда урмат-сыйга татыйт.

“Кыдырдын колунан жакшылык гана келет”, - деп эли кастарлаган экен. 1843-жылы жарык дүйнөгө келген Кыдыр болуштардын төрагалыгынын милдетин аткарат.

1880-жылдарда орустардын массалык түрдө көчүп келе баштаган мезгилинде, келгиндер менен жергиликтүү элдин ортосундагы данакери Кыдырга эл “Аке” деп кайрылышкан.

Калпыс сөздү айтпаган,

Калыстыктан качпаган,

Жакынына тартпаган,

Жардыга доомат артпаган, - деген элдин урматынан артык баа барбы [2, 100-б].

Кыдыр Аке өмүрүндө жамандык кылбай, калыстыгынан жазган эмес экенин азыр да улуу муундагылар аңыз кылып айтышат. Бугу элинин Белек уруусунан тараган айтылуу сан жылкылуу Сарыбай атасы Солтонкулга аш берет. Кезегинде Солтонкул да өз жагын былкылдатпай кармап турган манаптын бири болуп, атагы алыска кеткен. Аш 1889-жылы Каркыра жайлоосунда өтүп, кыргыз журтчулугу, Жети-Суудагы казак элинен келет. Айтылуу Садыр Аке, Карач Аке, Кыдыр Аке кеңештин башында болот. Чоң жарчылыкка шайланган Солтобай акын (Желдең уругунун Азарбегинен):

Ак боз ат минип чалкайган,
Токсобанын Кыдыры,
Акылга терең шыдыры,
Бешенесинен куюлуп турат ырысы, - деп ашты башкарган Кыдырды даңазалап ырдаптыр [1, 37-б].

Кыдыр Акенин иниси Быйтыман 1905-1907-жылдары Арык тукумунун болуштугуна шайланып, биринчи эле жылы тогуз ирет топ жыйып, эчендерге чыгым тарттырып, тогуздан айып салыптыр. Арыктын эки баласы Балтатыр, Жоотатыр ортосунда ырк бузулат. Болуучу топто чатак чыгаарын билип, Кыдыр топту өткөрбөгүлө дегенине болбой, жыйында Балтатырдын Сарыкесисинин баласы Деркенбай Быйтыманды атып өлтүрөт. Жоотатыр тарап: “Балтатырдын тукумун чаап, Сарыкенин тукумун кызыл уук кылыш керек” деп бүтүм чыгарганда Кыдыр Аке:

- Өлөр жигит өлдү, чабышты койгула. Элге кыйын болот, - деп кайрылат. Жоотатырдын жигиттери Түргөн ичиндеги Ондон, Сарыке уругун чаап, үйлөрүн өрттөп кетет. Жабыркаган тарап губернаторго барып калкаланат.

Кыдыр Аке Боз-Учуктун башына Арык тукуму башын кошкон топ өткөрүп:

- Кагылайын калайык, Быйтыман менин иним болсо Деркенбай да – иним. Күнөө экөөндө тең бар. Атабыз Арык. Эки бир тууган чабышып жатсак, тыштан караган душмандын майына от чачырабайбы. Чырды тынч бүткөрөлү – деп, бийлер кун төлөчүлөргө кун төлөтүп, айып тартуучулар айыбын төлөп, толкуган эл токтоптур. Быйтыманды аткан Деркенбайды оездун сотуна беришип, үч жылга кесилет.

1910-жылы Жети-Суу өрөөнүндөгү төрт уезддин (Каракол, Пишпек, Дуулат, Олуя-Ата) курултайы Көтмалдыда өтөт. Доо арыздан тышкары, он сегиз маселе каралат. Курултайды башкаруу Кыдыр Акеге жүктөлөт. Бий, болуш, старчындарга (старшина) баса кайрылып, мындай деген экен:

- Карагыла, тээтиги эки өстөн сууну. Бири ылайланып агып келет, экинчиси тунук акканын кара. Тунук суу агымдын шары менен киргил сууга айланды. Силер эл башылары тунук болгон күндө гана калыстык, акыйкат жашап, чындык жүгүрөт, - деп эл-журттун атынан талап коюптур [3, 94-б].

- Кулагыңарга түйүп койгула:

Туура бийде тууган жок,

Тууганга тартсаң ыйман жок.

Жарым айга созулган курултайда бардык иш Кыдыр Акенин кийлигишүүсү менен чечилип, дооматчылар да, старчын, бий, болуштар да, эл да ыраазычылык менен тарашыптыр.

Бир доо мындай чечилет: Кадимки Шабдан баатырдын тууганы жайлоодон көчүп келатып, Шамей деген дыйкандын эгинин тепсетип, майкандап кетет. Жаны күйгөн Шамей жылкынын ээсине барса, “Сени качан эгинин оруп алат деп жайлоодон түшпөй отура берет бекен”, - деп тоготпойт. Шабданга даай албай, курултайга барып Кыдыр Акеге муңун айтат. Бул маселе да адилет чечилип, көпкөн бай эмес, Шабдандын өзүн кечирим суратып, Шамейдин ажатын ачып берген экен.

Каракол оезундагы чоң чыр-чатактар Кыдыр Акесиз чечилчү эмес экен. Кадыр-баркын пайдаланып, төрагалыктан бошотуп коюшун өтүнсө, губернатор макулдугун бербептир.

Айрыкча, курултайдан кийин Кыдыр Акеге кыргыз эмес казактын, орустун төрөлөрү ийилип салам берип, сый-урмат көрсөтүшөт.

Тынымсейит уруусунун айтылуу чечени Көкөтөйдү жергиликтүү болуш Такырбаш күнөөлөп, Сибирге айдатаарда Кыдыр Аке губернаторго чейин барып Такырбаштын дооматы жеңил экендигин түшүндүрүп, куткарган [3, 95-б].

“Кыдыр Аке жөнүндө эл оозунан топтоп, чыныгы фактылар менен далилдеп, купулга толчудай чоң чыгарма жаратып калаармын”, - деп жазган ыраматылык Токтобек Болчууров.

Кыдыр Аке жалаң эле эл ичиндеги чыр-чатактын үстүндө болбой, оюн-күлкү,

тамашага аралашып, курдаштарынын шайыры болгон. Жаш кезинен комуз кармап, залкар күүлөрдү черткен. Азыр да эл ичинде “Кыдырдын арман күүсү”, “Төөгөчү” чертилип жүрөт.

Куш салып, тайган агытып, мыкты саяпкер да болуптур. Тандаган күлүктөрүнөн Тайгашканын даңкы эмдигиче айтылат. 1890-жылдар Каркыра жармаңкеси үзүгү жок өтүп, Анжиян, Букарадан бери соодагерлер Кыдыр менен алака түзөт. Тайкашканы Жаркенттик (Ташкент) соодагер Кубанияздан алган. Үч ирет миң жылкы байге алып берет [4, 65-б]. Байгени соогатка таратчу экен. Бир жолу жалгыз төөсү калганда соогат сураган байбичеге карматканы – Акенин айкөл, берешендигинин бири гана.

Кыдыр Акенин мезгилинде Көл, Нарын, Чүйдөн манасчы Чоюке, Сагымбай, Саякбай, комузчулар Кара Молдо, Ыбрай чыккан. Чоюке манас айтканда угуп отургандар көз ирмемей таң атырышчу экен. Кара Молдону жаш кезинде Садыр Аке Кыдыр Акенин алдында комуз черттиргенин көп адамдар комузчудан угуптур.

Ондон Сарыке айылынан Ыбрай комузчу жаңы чыгарган “Боз салкынын” черткенде: “Балам, жанагы жамактатып ырдаганыңды кой. Сенден кара күүнүн атасы чыгат”, - деп Кыдыр Аке батасын бериптир.

Ыбрай карыганда Караколдо жашап турганда (Коенкөзов, 16) атасы экөө Кыдыр Акени көп айткандарын укканын, “Кыдыр Акенин”⁹ автору Токтобек Болчуров эскерет [1, 68-б].

Кыдыр Аке өз мезгилинде эл башчыларынын арасынан биринчилерден болуп орустар менен тынч жашоого үндөгөнү – тарыхый чындык. Байсариев Кыдырдын феномени орус төбөлдөрүнө жаккан. 1878-жылы Ак падышанын чоң күмүш медалы менен сыйланган. “Станислав тасмасынын” алтын медалын алган. Алматы архивинде уездик правителдин “Таза адам - Кыдыр” - деп жазганы бар (“Доор аяны”, 27.11.04. Дөөлөтбек Сапаралиев).

Кулжадагы орустун аскерлерине Кыдыр Аке ат унаадан жардам берген.

1913-жылы Романовдордун династиясынын 300 жылдык тоюнда Жети-Суу областынан Каракол уездинин кадырлуу өкүлү катары Кыдыр Аке чакырылат [5]. Падышага тирүү жолборстун баласын тартуу кылып, подполковник чини бар тон, “Анна тасмасындагы” чоң алтын орден алып, Думага катышып, Сенатка мүчө болот. Тойдон келери менен болуштардын мөөрү кайтарылып берилет [6]. Жер-суу бөлүштүрүүдө уездде Кыдырдын көз карашы эске алынчу экен [3, 94-б].

1914-жылы Россия империясынын Германия менен болгон согушу создугуп (биринчи дүйнөлүк согуш), орус аскерлери алсырай баштаганда, Орто Азия элдеринен аскерге алуу буйругу чыгат. Кыргыз элинин тарыхында кара тамга менен “Үркүн” деп жазылган алааматта Кыдыр Акенин элине аракет кылган жакшылыгынан баян алалы.

1916-жылы Каракол уездинин начальниги Иванов болуш, бий, старчын, казы, кадырмандарды чакыртып, 20-43 жаштагылар жумуш аскерине алынаарын жарыялаганда, Кыдыр Аке:

- Урматтуу оез! Биздин эл аскер кызматынан түшүнүгү жок. Чатак чыгып кетиши ыктымал. Эл менен кеңешели, - деп бир жума мөөнөт алат.

Эл-журтту, билермандарды чогултуп, “Орус деген аттын түгү болсо, биз, кыргыздар аттын кашкасынча жокпуз. Орусиянын учу-кыйырысыз жерин, көп элин, курал-жарагын, сууда үзчү кемелерин, замбиректерин көрдүм. Бөөдө элди кыргынга учуратпайлы”, - деп жан дилинен кайрылса, кээ бир кесирдүү манаптар, дөөгүрсүнгөн жигиттер орустарды чабууга үндөшөт.

- Токтой тургула, жигиттер, колдо кайсы куралыңар бар? Бешатар, пулемот, замбирекке союл менен чыгасыңарбы? Биз катылбасак эле баары жайында болот. Оезго кат жөнөттүм, чыдагыла, сүйлөшүп көрөлү. Орустарды Караколдон кубалап жеңе албайбыз. Алардын Верныйда, Олуя-Атада, Пишпекте, Токмокто чептери турат, миндеген аскери бар. Дыйкан орустардын ар биринде мылтык бар. Алар да жөн жатпайт, - деп дагы кайрылат.

- Орустардын үйүн, эгинин өрттөйбүз. Кыдыр Аке оруска сатылып кеткен. Укпагыла, - деп кыйкырышат.

- Жигиттер, мен элдин алдында кызмат кылдым. Сатсам, малымдан саттым, элимди саткан жокмун да, - деп чындык чыркыраганда, шаардан (Караколдон) баласы Акимкан алакандай кат алып келет. Анда:

“Урматтуу подполковник мырза! Сиздин кыргыздар көтөрүлдү. Орустардан чыгым болсо эч аёо болбойт”, - деп Иванов жазган. Кыдыр Аке Арык, Белек элине жигиттерин кайра чаптырып, “орустарга катылбасын” деп шашылыш дагы кабар жиберет.

Толкуп алган эл Талды-Суу, Түп, Ак-Суу, Байсоорун, Покровка кыштактарын талкалап, эгиндерин өрттөп, Караколго аттанышат. Оездун казармасындагы куралдуу аскерлер жабыла ат койгон жигиттерди чөп чапкандай сулатат. Верныйдан, согуштан жазалоочу отряддар келип, көтөрүлгөн элди аёосуз кырат. Куралсыз кыргыздар Кытайды көздөй үркөт. Убайым жеген Кыдыр эли менен бирге болгусу келет. Кыдыр Акенин аты алыска тарап, кадырлуу болгондуктан, элин эч ким кысмакка алган эмес. Кийинки жылы жазында уезддин начальниги Ивановдун көрсөтмөсү менен Куприянов баштаган жыйырма солдаттан турган отряд Кыдыр Акени издеп чыгышат. Алар Талды-Коргондун Шумкар деген жеринен кезигип, начальниктин саламын айтат. Сагын, Кожомкул деген жигиттери менен Ысык-Көлдөгү Константиновка кыштагына түн жамынып келишкенде орустар жулунуп муштап жибергенде, Куприянов тапанчасын асманга атып, “бул киши Байсариев Кыдыр”, - дегенде токтоп калышат. Эртеси Кыдыр Акеге учурашталы деп Ак-Суу орустары жолду бербей тосушат. Иванов менен Пржевальскинин кара багында кездешкенде:

- Господин Байсариев, сизди аман-эсен көргөнүмө кубанам, азырынча бул жактын тынчы жок. Сизге бир отряд солдат берилет, элиңизге жетип, казак жеринде туруңуз. Эл тынчыганда, бул жакка көчүрүп алабыз, - дейт. Кыдыр Аке эл-журту менен Шатынын Тоо-Челек деген жерде туруп калышат. Ак падышанын кулаганын ошол жерден угушат [3, 96-б].

1917-жылы 12-декабрда Жети-Суу областынын съезди болуп, качкындардын атынан Кыдыр Акенин баласы Акимкан, Букай, Токтобай, Айтууган баштаган он эки жигит катышып, Ибраим Жайнаков, Михаил Фрунзе менен кезигип, акча, көп мата алып келишип, качкындарга таратышат. Акимкан Тоо-Челек кедейлер комитетине мүчө болот. 1918-жылдын башында Кыдыр Акенин эли өз жерине – Кереге-Ташка кайтып келишет.

Кийинки жылы Кытай жериндеги качкын кыргыздар кайтып Көлгө келишип, Совет бийлиги орнойт.

Көрөгөч, кыраакы Кыдыр Акенин айтканын укпай, көлдүк кыргыздар орустарга катылып, жазаланып, куугун жеп, азап чегип, Кытайга үркүп барып келгенде 40 пайызы кырылганы тарых барагында. Бул трагедия болбосу мүмкүн беле деген суроого бүгүнкү, эртеңки муундардын көз карашы жооп тапмак. “Канга - кан, өлүмгө - өлүм” деген кеп түпкүрдөн келген. Чолок акылга жеңдирип, азгырылып, эр бүлөлөрү согушта жүргөн катын-бала, абышка-кемпирге айры, союл менен көрсөткөн аянычтуу кордуктун жообу кылыч, бешатар, пулемот, замбирек менен берилген. Бала кезимде энемден үркүн тууралуу укканым жомок. Жазалоочулар жабыр тарткандардын согуштан келген эр бүлөлөрүн, кыргыздарды эч аяган эмес. Ивановдун “эч аёо болбойт” деп эскерткени да ошол. Үркүн кыргынына токсон жыл ашкан мезгилде Үркүнгө жаңы көз караш, чындыктын татымын берет [7]. Ошол кезеңде алааматты айтуудан айныган адам кантип баа бермек. Агрардык маселеде жергиликтүүлөрдүн кызыкчылыгы тебеленгени чындык. Аскерге алуу планы көтөрүлүшкө шылтоо болгон. Окумуштуу К.Карасаев кош кабат эзүүнүн болбогону, бай-манаптын элдин акысын жегени айтылгандан алда канча төмөн болгонун ошол доордун күбөсү катары ырастайт. Мисалы, Түргөн болушунан Бекболот бай, Жуукудан Байгазы болуш, Чүйдөн Дүр айттарда малы жокторго ирик таратчу экен. Кеп чолок акылга кошулуп, көптүн дүрбөп кеткени. Кечээ эле этнос аралык кагылыштарга кирген Ош, Өзгөн, Аксы окуяларын күбө тартсак болор.

Топко (толпа) аралашкан адам варварга айланып калаарын илимий-теориядан эле эмес, “жеке бир адам жетишерлик акылдуу, чогулган эл келесоого айланат” деген макалдан туюуга болот. “Индивид массага аралашканда көпчүлүккө таянып жеңилбес сезип, шайтан азгырууга барат”. Иликтөөлөргө караганда, калктын 80 пайызы азгырыкка ишенет. Буга кечээки эле Ош, Жалал-Абад окуялары күбө. Көтөрүлгөндөргө кек катары орус кыштактарында кандай ырайымсыздыктар болсо, мындай психологиялык кырдаал аларга өтүп, колуна тийген кыргыздарга жырткыч инстинкттеги психология менен жооп беришкен.

1926-жылдын башында Кыдыр Акенин ден соолугу начарлап, он айыл Арык тукумун чогултуп: “Мен ары кетсем, көпчүлүккө салгыла”, - деген экен. 26-март күнү каза болуп, топурак салууга Албан, Бугу, Сарбагыш, Солто, Саяк, Он-сол кыргыздан келген үч жарым миндей адам коноктолуп, элүү бээ, жүздөй майда мал союлат. Сөөгү Кереге-Таштын тоо тарабына коюлуп, чийки кирпичтен күмбөз тургузулат. Орустар эки жүздөй арабага нан алып келип, ардактуу күзөткө турушат. Аларга 150 сом мүчө берилип, Кыдыр Акеге арнап ат чабыш өткөрөт.

1993-жылы Кыдыр Акенин урпактары жаңы эстелик-күмбөз салышты. Күмбөз архитектуралык татымы жагынан Кыргызстандагы көркөмдүү, көлөмдүү эстелик.

Кыдырдын биринчи аялы Тилекматтын кызы Маакеден Төөгөчү, Акимкан. Экинчи аялы Аң-Өстөндүк Тилекеден эки кыз, Малик деген уул. Үчүнчү аялы сарткалмак Момун аттуу кишинин кызы Гүлшарадан Шамий, Закинай, Акиралы, Шакиралы. Акенин урпактары Кереге-Ташта. Кыргызстандын аймагында да эмгектенгендер бар. Неберелеринен Анарбек Шамиев – Ак-Суу районундагы Алышбаев атындагы орто мектептин директору, Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген мугалими. Дүйшөнбек Кыдыров – ички иштер кызматынын полковниги. А.Шамиев чоң атасы Кыдыр 1869-жылы Каракол шаарынын негизделишине жана курулушуна салым кошконун, Кыргыз радиосунун алтын фондусуна 28 күүсү жазылганын, Ыбрай Тумановдун устаты болгонун, Кереге-Таш айылындагы мектеп-музейи Кыдыр Акеге арналганын жазат [8]. Кереге-Таш, Ак-Суу айылдарынын бирден көчөсү, Каракол шаарынын Түпкө кетүүчү чоң көчөсү Кыдыр Акенин атында.

Кыдыр Аке 83 жашка чыгып, көзү өткүчө сөзүнөн жаңылбаптыр, акылынан адашпаптыр.

“Ниетинди ондо, пейлинди бузба, ач көздүккө азгырылба” [3, 102-б], - деп Кыдыр кийинки муундарга осуят калтырган экен. Кадырлуу Кыдыр Акенин айткандары дал бутага тийген октой.

1916-жылкы Үркүндүн эпицентри Ысык-Көлдө болуп, калктын кырылышы кыраакы Кыдыр Аке канчалык далбас уруп, какшап эскерткенин этибарга албаган, бир жыл сабыр кыла албаган ошол муундун да күнөөсү бар деп тарыхый бүтүм чыгаруу мезгилинде жашап турабыз.

Кыдыр Акенин мезгилиндеги коомдогу, социалдык-экономикалык абалды аңдасак, Көл чөлкөмүндөгү башкаруунун географиялык жайланышы менен байланышат. 1913-жылдагы архив материалы [9].

Пржевальски уезди эки участкага бөлүнгөн.

Пржевальски уезддик башкармасы, Ат-Башы участкалык башкаруу.

1. Пржевальски уезддик курамына:

а) казак-орус поселениеси – Николаев станы;

б) христиандык-волосттор жана айылдар кирген; орусча ат менен кирген алты волостной, Ак-Кочкор, Кольцовка коому;

в) он төрт кыргыз-көчмөн болуштуктары.

Ар бир болуштукта 7-15 айыл, ар бир айылда 1000-2000 боз үй болгон.

Анализ берсек, келгиндердин алты волостною, үч отуругу; жергиликтүүлөрдүн он төрт болуштугу, бир старчын айылы болгон.

Мурда келген келгиндер чарба күтүп, бак өстүрүп, кыргыздан малай жумшап, эки

кабат үйлөрдө турушкан. Кыргыздардын суу баскан жерлерин тартып алып, тоого сүрүшкөн. Алар менен кыргыздардын ажырымы боштондук кыймылына барууга түрткөн. Эки элдин ортосунда Кыдыр Аке данакер болуп, жаңжалдын чыгып кетпесине бардык күчүн жумшаган.

Кыдыр Акенин чакырыгына жергиликтүүлөр көнүп, орустарга катылбаса, “Үркүн” деген улуттук трагедия болбойт беле? Көтөрүлүш Чүйдүн башындагы Асылбаштан башталат...

Шабдан баатыр болгондо Үркүн болбойт эле дегендей, Кыдыр Акенин көрөгөчтүгүнө эми баа берилип жатат.

Акенин элине какшап кайрылганы бүгүнкү коогалаңдуу заманга сабак болоор.

* * *

“Кыдыр Акенин осуяты” макаласына улай, Акеге байланышкан коомчулукка түздөн-түз тиешелүү жагдайга кайрылабыз.

Бүгүнкү демократиянын (эл бийлигинин) кайра жаралуу учурунда Кыдыр Акенин баскан жолу – коомубуздагы үлгүнүн башаты. Анткени тарыхты барактап көрсөк, инсандын феномени өз мезгилиндеги коомдогу бийликке калыстыгын таңуулайт.

Убактылуу өкмөт жарыялаган эл бийлигинин президенти Роза Отунбаева инаугурация салтанатында Кыдыр Акенин:

“Туура бийде тууган жок,

Тууганга тартсаң ыйман жок” – цитатасынын негизинде бийликте практикалык иш жүрөрүн салтанаттуу жарыялады. Президент коомдо өнүгүүнүн туура жолун тандады.

Бул цитата бир кылым мурда, 1910-жылы курултайда айтылган.

Түркстан губернаторлугунун Жети-Суу облусуна баш ийген Олуя-Ата, Дуулат, Пишпек, Пржевальск уезддеринин жыйынында (курултай) Кыдыр Аке менен Шабдан биринчи жолу кездешет. Курултайды Кыдыр Аке башкарганына ыраазы болуп:

- Кыдыке, бийлик да, сөз да Сизде. Өзүңүз чечиңиз. Биз сиздин оюңуздан чыга албайбыз, - деп айткан экен Шабдан [3, 94-б].

Биз бүгүн эгемендүүлүктүн жыйырма жылдыгынын алдында өтө жооптуу, чечүүчү ыйык милдетибизди аткарабыз. Ал - парламентке депутаттарды шайлоо. Шайлоо - демократиянын (эл бийлигинин) ачыкчы да, күзгүсү да. Шайлоодо келечегибизди түптөйбүз. Эл бийлигине элдин өкүлчүлүгү тандалат. Шайланган өкүл “Туура бийде тууган жок, тууганга тартса ыйман жок” осуятын кабыл тутса, жаңылануу ишке ашаарына зор ишеним бар.

Акылдын ээси Сарт Аке ичкилик дөөлөс уругунан болсо да, Кыдыр Акени эл кишиси катары бийик баалаган.

Демократиянын кыргызча чечилишин төл сөз кылып жайылтуу биринчи кезектеги иш. Мектептерде, гимназияларда, колледждерде, ЖОЖдо программага киргизип окутулса, жаңы адамды калыптандыруу проблемасы чечилип, эл массасына кеңири сиңер эле. Ар бир үй-бүлөдө эл бийлиги төл сөз катары талкууланышына ыңгайлуу шарт түзүлүшүп, ага жетишибиз керек. Ага жетишсек, коомдун алга жылышына алда канча жеңил болору белгилүү.

Адабияттар:

1. Болчуров Т., Карабаев А., Эркетанов О. Кыдыр Аке. - Нарын, 1992.
2. Жылкыбаева Ж. Тарыхый инсандар таржымалдары. - Каракол, 1995. 100-б.
3. К.Асанбеков. Ысык-Көлдүн жети Акеси. - Бишкек, 2007.
4. Жылкыбаева Ж. Кыдыр Аке. - Бишкек, 1993. 65-б.
5. Архив документи, Түркстан округунан телеграмма.
6. Архив документи, Жети-Суу областынын Пржевал уездине.
7. Супатаева А. Үркүнгө жаңы көз караш, доклад.
8. Шамиев А. Кыдыр Аке. Ысык-Көл кабарлары, 1993, октябрь.

9. Архив документи. 1910-ж. – Москва: Центральная библиотека, обзор Жети-Суу